

DİVRİĞİ ULU CAMİ'İNDE BULUNAN OSMANLI SARAY SANATI ÜSLÛBUNDAKİ KİLİMLER

Prof. Dr. Ş. YETKİN

I

Türk kilim sanatı dokuma sanatımızın en renkli ve zengin koludur. Kendilerine has teknikleri ve ananevi geometrik motiflerinin şekillendirdiği çeşitli kompozisyonları ile, günümüze dek yaşayan halk sanatının en karakteristik ürünleridir. Örnekleri kilimi dokuyanın yaşantısıyla şekillenir ve renklenir. Bununla beraber çeşitli bölgelerin özelliklerini de tespit etmek mümkündür. Fakat hepsinde ortak olan özellik kilim dokuma tekniğinin kuvvetle belirttiği geometrik desenlerdir. Türk halk sanatını zenginleştiren bu kilim grubunun geometrik üslûbundan farklı, bir Türk kilim grubu daha vardır ki, naturalist motifleri ile başka bir üslûbun temsilcileridirler. Yeni bir araştırma sahası olan bu gruba giren kilimler, Osmanlı saray sanatının naturalist motifli üslûbunu aksettirirler, Türk kilim sanatı bu farklı iki üslûbun verisi olan kilimlerle zenginleşir. Ancak halk sanatına bağlanan ve ananevi geometrik desenleri günümüze dek yaşatan kilimlerin tasnife sığmayan çeşitliliği karşısında, devrini tamamlamış olan Osmanlı saray sanatına bağladığımız naturalist motifli kilimler, sadece birkaç örnekle, bu sanatın üslûbunu kilim sanatında da belirtmektedirler. Türk kilim sanatındaki üslûp farklılığını belirten bu gruba giren birkaç yeni örneği burada tanıtacağız. Kilimlerin hepsi Divriği Ulu Cami'inde bulunmaktadır¹.

¹ Naturalist motifli kilimler, Türk kilim sanatında, Osmanlı Saray Sanatı üslûbuna bağlanan kilimler olarak, ilk defa tanıtan makalemiz, Prof. E. Diez için çıkarılan Hatıra kitabında yayınlanmıştır. Ş. Yetkin, "Zwei Türkische Kilims", Beitrage zur Kunstgeschichte Asiens (In Memoriam E. Diez), İstanbul, 1963, s. 182-192. Daha sonra aynı gruba giren iki kilim daha bulmamız konuyu genişletmek lüzumunu duyurmuştur. Dört kilimi toplu olarak tanıtan bir makalemiz daha evvel Belleten'de yayınlanmıştır. Ş. Yetkin, "Türk Kilim Sanatında Yeni Bir Grup, SARAY KİLİMLERİ", Belleten, cilt XXXV, sayı 138, Ankara, 1971, s. 217-227. 1967 de Cambridge'de toplanan III. Milletlerarası Türk Sanatı Kongresi'nde kilimlerden biri tebliğ olarak tarafımızdan sunulmuştur. Ayrıca bu makalenin konusu olan Divriği Ulu Camiindeki beş kilimi de 1975 yılında Budapeşte'de toplanan V. Milletlerarası Türk Sanatı Kongresi'nde tebliğ ettik.

I. Kilim (Resim 1) Envanter no. A-158

Boyutları: Genel kilim 433×142 cm. Bordüre ait küçük parça $1 \text{ m} \times 52$ cm. Bordür üç kısımdır, esas bordür 33 cm, iç ve dış dar bordürler 9 cm. Dar kenardaki en dış bordür 15 cm. dir.

Argaç: Beyaz ve kahverengi çok ince iki yün iplikten (z) bükümlüdür.

Örneği veren arışlar ise yün olup, açık ve koyu sarı, açık ve koyu mavi, açık ve koyu yeşil, beyaz, kırmızı renklerde dir.

Zemin: Koyu yeşil renkte olan zeminin tam orta ekseninde üç madalyon üst üste sıralanmıştır (Resim 2). Madalyonların zemini kırmızı renktedir. Etrafları mavi, kırmızı dolgulu sarı renkte üç sivri dilimli palmetlerden bir şeritle çevrelenmiştir. İçlerinde seçilebildiği kadar, karanfil, lâle sümbül ve narların, açık yeşil dallarla birleşmesinden meydana gelmiş simetrik bir dolgu vardır. Ancak madalyonların iç kısmı çok harap olduğu için örneğin kompozisyonunu tespit etmek mümkün olmamaktadır. Madalyonların üzerinde yer aldığı esas zemin ise sonsuza doğru uzanan açık yeşil dallar üzerinde mavi, kırmızı, sarı, beyaz dolgulu lâle, sümbül, nar, gül ve rozetlerden meydana gelen zengin bitkisel bir örnekle kaplıdır. Dalların ritmik kıvrılışı ile örnekler simetrik bir düzende yerleştirilmiştir (Resim 3). Madalyonların arasında iki iri nar çiçeğinden çıkan çifte dallardan ikisi birer lâleyi taşıyarak ortada birleşiyor ve tekrar ayrılarak küçük birer nar çiçeği ile sonuçlanıyor. Alttaki palmetlerden çıkan diğer saplar ise, lâle, gül koncası, rozet ve daha küçük nar çiçeklerini taşıyan ve birbirlerini zıt istikamette kesen dallar halinde kıvrılarak simetrik bir kompozisyon veriyor. Dalların uçlarındaki lâlelerin yönü elips şeklinde bir kompozisyonu belirtiyor. Madalyonun iki yanındaki dallar ise birer lâle ve narı taşıyıp, küçük bir sümbülde birleşiyor (Resim 4). Madalyonların üzerinde yer aldığı zemin, bu zengin çiçek deseninin simetrik akışı ile sonsuza uzanıyor. Bununla beraber madalyonlar arasında kalan zemin örneğinde dalların içeri kıvrılışında dairevi kapalı bir kompozisyon hissediliyor. Kilimin ortası belirtilmeden üç çeşit madalyonun üst üste sıralanması sonsuzluk fikrini kuvvetlendiriyor.

Bordür: Çok geniş olup birkaç kısımdır (Resim 5). Esas bordür koyu sarı renktedir. Üzerinde koyu mavi renkte yassı bir alınlıklı kartuş ve gene aynı renkte sekiz yuvarlak dilimli bir kartuş alter-

natif olarak sıralanmıştır. Kartuşlar kırmızı bir şeritle konturlanmıştır. Alınlıklı yassı kartuşun içinde yeşil kıvrık bir dal üzerinde, sarı renkte olup kırmızı ve beyaz dolgulu karanfil ve lâle yer alır. Kartuşun tam ortasında beyaz ve kırmızı yapraklı birer rozet vardır. Bu rozetten iki tarafa doğru çıkan dallar birer daire meydana getiriyorlar. Bu yeşil dallar üzerinde ters istikamette dönüş yapan iki küçük yaprak ile sarı renkte olup kırmızı ve beyaz dolgulu birer karanfil ve lâle yer alır. Lâleler dairevi kompozisyonda içeri doğru kıvrılırlar. Merkezde yer alırlar. Yuvarlak dilimli kartuşun ortasında ise sarı dolgulu kırmızı bir rozet vardır. Etrafı yeşil bir şeritle çevrilmiştir. Bundan radial olarak açık mavi renkte sümbül ve ortası kırmızı benekli beyaz rozetler alternatif olarak çıkmaktadır. Kartuşların ortasında kalan bordür zemininin boşluğu, alınlıklı kartuştan iki tarafa doğru çıkan koyu yeşil dal üzerindeki mavi, kırmızı dolgulu bir rozet ve bundan yuvarlak dilimli kartuşa doğru çıkan koyu mavi bir sümbül ve alınlıklı kartuşa doğru çıkan kırmızı bir lâle ile süslenmiştir. Bu çok geniş bordürü iki taraftan daha dar talî bordürler çevrelemektedir. İçteki dar bordürde beyaz ve kırmızı üç yuvarlak dilimli palmetin iç içe girmesinden meydana gelen bir şerit vardır. Dıştaki dar bordür de aynı olup, renkleri açık ve koyu sarıdır. En dışta çok daha geniş bir bordür şeriti daha uzanmaktadır. Koyu mavi zemin üstüne, koyu sarı renkte üç sivri dilimli palmetin yan yana dizilmesinden meydana gelen bir mazgal motifi vardır. Kırmızı ve açık mavi dolgularla zenginleştirilmiştir. Aralarındaki birleştirici sivri dilimler sarı renkte birer yuvarlakla süslenmiştir. Bordür en dışta 6 cm lik beyaz bir şeritle hudutlanmıştır.

Durumu: Kilimin renkleri çok parlak ve canlıdır. Çok çeşitli tonda renk kullanılmasına rağmen renklerin çok ahenkli bir uyumu ve cezbeden bir etkisi vardır. Ancak kilim oldukça haraptır. Zeminde büyük yırtık ve delikler bulunur. Özellikle madalyonların iç dolgusu büyük deliklerle tespit edilemeyecek kadar bozulmuştur. Kilimin zemininde sadece üst üste iki madalyon ve bir madalyonun da ancak bir kısmı seçilebilmektedir. Bir dar kenarı tamamen noksandır. Bu yüzden madalyon sayısı üç tane olarak tespit edilebilmiştir. Ancak bir dar kenarda bordürü kalmıştır. Bu kısım da iki ayrı parça halindedir². Kilimin parçaları yan yana konularak genel kompozisyon

² Bu kilime ait, 1×0.52 m. ebadındaki bir parçayı 1961 yılında Divriği'e yaptığımız bir inceleme gezisi sırasında ilk defa bulmuştuk. Divriği Ulu Camii

elde edilebilmiştir. Uzun kenarlarda sadece dilimli palmetli dar bordür kalmıştır. Buna göre kilimin genel kompozisyonunda zeminde tahminî olarak üç madalyon üst üste sıralanmıştır. Kartuşlu geniş bordür dar bordürlerle birlikte kilimin etrafında bir çerçeve yapmaktadır. En dıştaki sivri dilimli palmetli geniş bordür ise, kilimin sadece alt ve üst dar kenarında yer almakta ve kilimi iki uçtan taçlandırmaktadır.

II. Kilim (Resim 6) Envanter no. A-316

Boyutları: Genel kilim 434×256 cm, zemin 333×234 cm. Genel bordür 48.50 cm. Esas bordür 20 cm, iç dar bordür 13.50 cm, dış dar bordür 15 cm. Yan bordür 12 cm.

Arkaç: Beyaz ve kahverengi iki yün iplikten (z) bükülmüştür.

Örneği meydana getiren arışlar yün olup çift (z) bükülmüştür. Renkler: açık ve koyu mavi, açık ve koyu sarı, açık kırmızı ve bej rengi, yeşil, beyaz.

Zemin: Zemin koyu mavi renktedir. Tam ortada koyu sarı renkte (deve tüyü rengi) yuvarlak dilimli bir madalyon var. Etrafı mavi dilimli konturlu beyaz bir şeritle çevrili. Madalyonun etrafında, en dışta koyu sarı renkte üç sivri dilimli bir palmet şeridi çerçeve yapıyor. Madalyonun içini, açık yeşil dal üstünde, açık ve koyu mavi, beyaz, sarı dolgulu karanfil, lâle ve rozetler, baklava şeması veren bir çerçeveden simetrik çıkarak dolgulamaktadır (Resim 7). Madalyonun etrafını çeviren dilimli beyaz şeritin içinde ise koyu yeşil bir sap üzerinde, koyu ve açık sarı dolgulu narlar sıralanmaktadır (Resim 8). Madalyonun üzerinde yer aldığı esas zeminde ise, üç eksen

restore edildiği için, burada bulunan pek değerli halı ve kilimler toplanarak Paşa Camiinde muhafaza edilen denklere konmuştu. Yetkililerden izin alarak incelemek için açtığımız denklere biri içinde bulduğumuz bu çok parlak renkli ve lâle, karanfil, sümbül gibi naturalist motiflerle yapılmış kilim parçası dikkatimizi çekmişti. Ancak pek az bir kısmı mevcut olduğu için ilk defa karşılaştığımız bu türde bir kilimin sadece tahminî bir kompozisyon şemasını çıkarabilmiş ve yukarıda adı geçen makalelerimizde neşretmiştik. Geniş kartuşlu bordürünü ve zeminde madalyonu olduğunu tespit etmiştik. Bu tespitimin isabetini geçen yıl Divriği'ne yaptığım inceleme gezisi sırasında gördüm. Divriği Ulu Camiindeki halıları inceleme fırsatı bulan Sayın Dr. C. G. Ellis bana yazdığı bir mektupta, daha evvel neşrettiğim parçaya benzer büyük bir kilime bu camide rastladığımı bildirdi. Ayrıca Sayın Prof. W. Denny de bu kilimin bir fotoğrafını yollamak lütfunda bulundu. Kendilerine burada teşekkürlerimi tekrarlarım.

üzerinde simetrik sıralanmış bitkisel motifler yer almaktadır. Açık yeşil renkte, baklava şeklinde birleşmiş saplar üst üste sıralanarak dik eksenleri meydana getirmişlerdir. Baklavaların alt ve üst uçlarında, sarı, mavi, beyaz dolgulu iri karanfiller, yatay uçlarında ise koyu sarı ve mavi dolgulu iri lâleler yer almaktadır. Her baklava sırasında, karanfil ve lâlelerin yönü alternatif olarak değişmektedir. Ayrıca her baklavanın alt ve üst uçlarından iki tarafa doğru koyu sarı ve beyaz renkte, biri büyük, diğeri küçük çifte hançer yaprakları çıkmaktadır. İri hançer yaprakları aşağı ve yukarı doğru zıt yönlerde kıvrılarak baklava şemasını kuvvetlendirmektedirler. Yatay olarak çıkan küçük hançer yaprakları ise kısa birer sapla dik yönde birleşerek iri bir narı taşırlar. Narlar koyu sarı ve beyaz dolgulu olup, hepsi aynı dik yönde sıralanmıştır. Baklava şeması arasındaki bağlantıyı üç eksen üzerinde sağlarlar (Resim 9). Böylece örneğin devamı bordürler tarafından kesilmiş olarak sonsuza doğru uzanır. Madalyon bu esas zeminin tam ortasında yer almakla beraber, esas zeminin örneğini veren yeşil dalların uzantıları, örneğin madalyon altında da devam ettiği hissini kuvvetlendirir.

Bordür: Beyaz ve koyu sarı yuvarlak dilimli palmetlerin iç içe girmesinden meydana gelen bir şerit halinde kilimin dört kenarını çevreler. Beyaz palmetlerin içinde koyu mavi-yeşil, sarı palmetlerin içinde açık sarı ve beyaz dolgular vardır. Kilimin sadece iki dar kenarında yeşil zemin üzerinde, sarı renkte üç sivri dilimli palmetlerin, yuvarlak benekli bir dalla birleşmesinden meydana gelen enine ve daha geniş bir bordür uzanmaktadır. Kilimin iki dar kenarı, bu geniş bordür üzerinde bulunan, iki sarı şerit arasındaki, açık ve koyu mavi ve beyaz dolgulu yarım altugenlerin sıralanmasından meydana gelen bir şeritle hudutlanıyor (Resim 10).

Durumu: Mavi ve sarı tonların hâkim olduğu kilimde renkler parlak ve canlı olmakla beraber zeminde büyük delikler, yurtuk ve sökükler vardır.

III. Kilim (Resim 11) *Envanter no. A-14:*

Boyutları: Takribî olarak genel zemin 355×345 cm. Bordür, esas bordür 34 cm. dar bordür 15 cm, dış dar bordür 19 cm, çizgi 7 cm, içteki zencerek 8 cm.dir.

Arkaç: Beyaz ve bazı yerlerde beyaz ve kahverengi iki yün iplikten (z) bükülmüştür.

Örneği veren arışlar koyu ve açık mavi, yeşil, beyaz, sarı, kırmızı yün iplikten (z) bükülmüştür.

Zemin: Koyu mavi zemin ortasında kırmızı bir madalyon vardır. İçinde etrafı mavi şeritle çevrili, beyaz renkte iri palmetler sıralanır. Ortalarına beyaz, kırmızı, yeşil dolgulu narlar yerleşmiştir. Zemin boşluklarına mavi, sarı rozetler serpiştirilmiştir. Tam ortadaki kırmızı renkli madalyonun etrafını dıştan beyaz renkte üç dilimli palmetten bir şerit çevreler. Madalyonu çevreleyen beyaz zeminli iri dilimli şerit ise içten mavi, dıştan kırmızı ile konturlanmış olup yeşil dal üzerinde kırmızı beyaz rozetlerle dolgulanmıştır. Koyu mavi renkteki esas zemin üzerinde, kırmızı, beyaz, sarı dolgulu rozet ve lâleler, yeşil sapsarla baklava şeması verecek bir düzende yerleşmiştir.

Bordür: (Resim 12) Üç kısımdır. Ortadaki esas bordürde kırmızı zemin üzerinde yeşil kancalı baklavalar, iç içe uçlarından birleşmiştir. Ortalarını da sarı rozetler dolgular. İçlerinde koyu mavi bir benek vardır. Zemini çevreleyen iç bordürde beyaz zemin üstüne, kırmızı ve yeşil renkte zencerekli bir şerit uzanır. Esas bordürü dıştan kırmızı ve beyaz yuvarlak dilimli palmetlerden bir bordür çevreler. Ortalarını da kırmızı, sarı, beyaz, mavi birer benek dolgular. En dışta ise koyu yeşil üstüne, sarı renkte sivri üç dilimli palmet ve kırmızı rozetlerin alternatif birleşmesinden meydana gelmiş bir bordür uzanmaktadır. Aralarındaki birleştirici sapsarın ortasında yuvarlak birer benek vardır. 8 cm.lik beyaz renkte bir şerit kilimin dar kenarını hudutlar.

Durumu: Epeyce büyük olan kilim maalesef çok harap bir durumdadır. Zeminde ve bordürlerde pekçok delik, yırtık ve sökükler vardır. Genellikle mavi ve sarı tonların hâkim olduğu renkler parlak ve canlıdır. Kırmızı ve yeşil renkli dolgularla ahenkli bir uyum sağlanmıştır.

IV. Kilim (Resim 13) Envanter no. A-328

Boyutları: Genel kilim 557×416 cm, yalnız zemin 443×338 cm. Bordür üç kısım, esas bordür 30 cm, iç dar bordür 14 cm, dış dar bordür 15 cm, En dışta 10 cm kahverengi ve beyaz renkte iki şerit vardır.

Argaç: Beyaz ve kahverengi iki yün iplikten (z) bükülmüştür. Oldukça kaba bir yün kullanılmış.

Arışlar yünden olup açık ve koyu sarı, yeşil, açık ve koyu mavi, kırmızı renktedirler.

Zemin: (Resim 14) Koyu mavi renkte zemin üzerinde, enine altı, boyuna sekiz tane gayet iri dişli hañçer yapraklarının diagonal olarak sıralanmasından meydana gelmiş bir örnek sonsuza uzanmaktadır. Yapraklar koyu sarı, açık mavi ve beyaz renktedir. Etrafları, beyaz, açık ve koyu sarı renklerle konturludur. İçlerinde yeşil bir dal üzerinde üç küçük rozet dolgu motifi olarak sıralanmıştır. İri yaprakların uçlarından aşağı doğru kıvrılmış daha küçük bir yaprak çıkar. Sarı yapraktan çıkan mavi, mavi yapraktan çıkan beyaz renkte, beyaz yapraktan çıkan mavi renkte olan bu küçük yaprakların içinde de yeşil saplar üzerinde, kırmızı, sarı renkte dolgulu birer lâle yer alır. Yaprığın ucundan da yukarı doğru kıvrılmış ikinci küçük bir lâle çıkar. Büyük hañçer yaprakları, üstlerinden çıkan kısa bir sapla bir üst sıradaki iri yaprakla diagonal olarak birleşirler. Yaprakların arasındaki zemin boşlukları, yeşil, sarı, kırmızı parçalı soyut şekillerle dolgulanmıştır.

Bordür: Üç kısımdır. Esas bordürde sarı zemin üstüne mavi ve beyaz dilimli rozetlerin üç sıra üzerinde alternatif sıralanması görülür (Resim 15). Dar bordürlerden içtekinde açık kahverengi ve beyaz renkte üç yuvarlak dilimli palmetler iç içe uzanır. İçlerinde yeşil ve mavi dolgular vardır. Dıştaki dar bordürde de yeşil ve koyu sarı renkte üç sivri dişli palmetler sıralanmıştır. İçlerinde beyaz dolgular vardır. Kilimin yalnız iki uzun kenarında bu palmetler açılmış bir lotusa benziyor.

Durumu: Kilimin dokusu oldukça kaba ve sert bir yünden yapılmış olmakla beraber çok aşınmıştır. Birçok büyük yırtık ve delikler vardır. Renkleri parlak ve ahenkli bir dolgulama gösterir.

V. Kilim (Resim 16) Envanter no. A-126:

Boyutları: Takribî olarak 490×290 cm. Bordür üç kısımdır. Esas bordür 18 cm, iç dar bordür 13 cm, dış dar bordür 8 cm, en dıştaki mavi şerit 5 cm dir.

Arğaç: Beyaz renkte çift (z) büklümlü yündür.

Örneği veren arış iplikleri (z) büklümlü yün olup, açık ve koyu mavi, sarı, yeşil, beyaz renktedir.

Zemin: Koyu mavi renkte zemin üzerine, açık ve koyu sarı dolgulu iri palmetler kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza doğru

sıralanmıştır (Resim 17). Birinin etrafı beyaz, diğ erinin koyu sarı konturludur. Ortalarına yeş il bir sap üzerinde, mavi, açık ve koyu sarı renkte lâle ve gül tomurcuklarını taşıyan bir buket yerleştirilmiştir. Buketteki lâleler hep aynı yöne kıvrılmış tır. Palmetlerin etrafında çerçeve yapan sivri diş li dış yapraklarında yeş il bir dal üzerinde koyu ve açık mavi renkte gül tomurcukları sıralanmıştır (Resim 18). Çok büyük olması gereken kilimde enine dört tam, bir yarım palmet sıralanmaktadır. Kumaş desenlerinde görülen örneklerin benzeridir.

Bordür: Üç kısımdır. Esas bordürde yeş il zemin üzerine, beyaz renkte üç sivri dilimli palmetler, alttan yuvarlak bir benek taşıyan sapla birleştirilmişlerdir (Resim 19). İçlerinde sarı renkte birer dolgu vardır. Birleştirici sapların dilim yapan boşluğ unda koyu mavi bir dolgu vardır. İçteki dar bordürde sarı ve beyaz renkte yuvarlak dilimli palmetlerin iç iç e girmesinden meydana gelmiş bir ş erit vardır. Dış tki dar bordürde ise açık ve koyu sarı altıgenler sıralanmıştır. En dış ta koyu mavi bir ş erit uzanıyor.

Durumu: Çok büyük olduğu anlaşılan kilim maalesef çok harap bir durumdadır. Zemin ve bordürde birçok büyük delikler, yırtık ve noksanlar vardır. Fakat renkleri parlak ve canlıdır. Açık ve koyu sarı ile mavinin hâkim olduğu iri desenlerin çok etkileyici bir görünümünü vardır.

II

Konumuz olan kilimler, bitkisel motifli örneklerinden dolayı, geometrik desenli kilimlerden ayrı bir grup teşkil ederler. Halk sanatına bağladığımız Anadolu kilimlerinden ayrılan bir üslupları vardır. Bu gruba giren kilimler, 17. yüzyılda en parlak devrine ulaş an naturalist bir üslubun hâkim olduğu Osmanlı saray sanatına bağlanırlar. Osmanlı saray sanatının üslup bütünlüğü içinde yer alırlar. Benzerlerine devrin ç ini, keramik, halı, kumaş, tezhip, kalemış i gibi diğ er sanatlarında rastlanan lâle, karanfil, sümbül, nar, hanç er yaprakları ve kıvrık dal gibi motifler kilim tekniğ inde de başarılı bir şekilde kullanılmış tır.

Türk çiçeğ i adı verilen bu çiçekler tabiattakine oldukça yakın bir naturalizmle verilmiş lerdir. Naturalist olmayan renkler ve çizgiler deseni zenginleştirmiştir. Bu zenginlik Osmanlı saray sanatının na-

turalist üslûbuna bağlı bütün eserlerde bir üslûp bütünlüğü sağlar. Bu üslûbun verisi olan diğer eserlerle görülen motif benzerliği kilimlerin Türk Tekstil sanatındaki özel yerini tayin eder. Şüphesiz en yakın benzerleri Osmanlı Saray Halıları ve kumaşlardır. Madalyonlu kilimlerdeki kompozisyon özelliği Osmanlı saray halılarındaki madalyon düzenini hatırlatır. Birinci kilimde orta eksen üzerinde üç madalyonun sıralandığı anlaşılmaktadır. Zemindeki motifler bu madalyonların etrafında simetrik bir düzene göre sıralanmıştır. Madalyonların esas unsur olarak belirmesine rağmen, üst üste sonsuza doğru sıralanmaları Türk halı sanatının bir özelliğidir. Diğer iki madalyonlu kilimde ise zeminin tam ortasında tek bir madalyon bulunmakla beraber, baklava şemasına göre sonsuza doğru sıralanmış olan esas zemin örneği, madalyonun altında da devam edecek şekilde uzanmaktadır. Madalyon, sonsuza doğru devam eden bu zeminin tam ortasına yapılandırılmış gibi duran tali bir motif olmaktadır. Bu da Osmanlı saray halılarının en belirgin kompozisyon özelliğidir³. Ayrıca Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki 86g env. no.lu bir Uşak halısında benzer bir madalyon çerçevesi ve kartuşlu bir bordür vardır (Resim 20-20a).

Kısa saplarla diagonal bağlanmış sivri dişli iri kıvrık hançer yapraklı kilimin kompozisyonu da devrin kumaş ve çini süslemelerinde görülür. Yaprakların içinin lâle gibi naturalist motiflerle dolgulanması benzer özelliklerdir.

İçlerinde Türk buketi denilen lâle, gül gibi çiçek demetlerini taşıyan iri palmetlerin sonsuza sıralandığı kilim ise gene Türk kumaş ve çinilerinde sık görülen, sevilen bir kompozisyonu taşır. Konya Mevlâna Müzesi'nde bulunan ve aynı gruba giren, daha evvel tanıttığımız bir kilimde benzer demet dolgular vardır. Keza Konya Mevlâna Müzesi'ndeki çatma-kadife kumaşta da hatırlatıcı detaylar bulunur⁴.

Lizbon Gülbenkyan koleksiyonunda bulunan bir kumaşta aynı dolgulu palmetlerin sonsuza doğru sıralandığı benzer bir kompozisyon görülmektedir⁵ (Resim 21).

³ Ş. Yetkin, Türk Halı Sanatı, İstanbul, 1974, s. 104-128.

⁴ Ş. Yetkin, adı geçen makale, Belleten, cilt XXXV, sayı 138, res. 1, res. 5.

⁵ E. Kühnel, *Téxteis, L'Art de l'Orient Islamique*, Collection de la Fondation Calouste Gulbenkian, Lisboa, 1963, 95-97

Kilimlerin bordürleri de dikkati çeken bir üslup birliği gösterirler. Birinci kilimin esas bordüründe görülen kartuşlu kompozisyona Osmanlı saray halılarında, çini ve tezhiplerin bordürlerinde rastlanır. Hatta kumaşlarda da kullanıldığı bazı minyatürlerde görülen kaftan desenlerinden anlaşılır. Özellikle birkaç nüshası olan Kıyâfet el insânîye fî şemâil el-Osmânîye adlı yazmadaki minyatürlerde Osmanlı sultanlarının kaftanlarının devrin kumaşlarını aksettiren böyle desenlerle süslü olduğu görülmektedir⁶.

Özellikle ilginç benzer bir örnek Topkapı Sarayı'nda bulunan ve renkli deri aplikasyonla yapılmış bir nihalenin ortasındaki madalyonu çevreleyen bordürde karşımıza çıkar (Resim 22). Aynı bordürün benzeri, yün applike olarak yapılmış ve 17. yüzyıla ait bir seccadenin bordüründe de görülür⁷.

Kilimlerin dar bordürlerinde görülen yuvarlak ve sivri dilimli palmet sıraları da ortak özellikleridir. Birkaç kilimde gördüğümüz sadece kısa kenarları hudutlayan iri palmet dizilerinin bulunması, diğer Anadolu kilimlerinin de bir özelliğidir. Aynı bordür şekilleri çinilerde ve kumaşlarda da (Resim 23-24) vardır. İleride yapılacak araştırmalarla naturalist motifli bu kilimlere benzer yeni örnekler bulmak mümkündür. Bu kilimlerin benzerlerine yabancı müzelerde de rastlanmaktadır. Hannover'da Kestner-Museum'da bulunan madalyonlu bir kilimde dikkati çeken benzerlikler vardır. Kilimin ortasındaki madalyon tamir sonucu oval bir form almakla beraber, iç dolgusu ve çevresi tanıttığımız kilimlerin madalyonlarına benzemektedir. Bordür de tamir sonucu farklı desenleri havi parçaların bir araya dikilmesiyle bozulmuştur. Ancak gerek zemindeki dik saplar üzerindeki çiçek demetleri, gerekse bordürlerdeki çiçek ve vazo şekilleri 18. yüzyıl Türk işlemlerinde görülen desenleri hatırlatır (Resim 25). Kilimin genel kompozisyonunda daha geç bir üslubun donukluğu hissedilir. Kilim Balkan işi olarak ve 19. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir⁸.

⁶ Ö. Süslü, "Topkapı Sarayı ve Türk ve İslâm Eserleri Müzelerinde bulunan XVI. Yüzyıla ait Osmanlı Minyatürlerindeki Kumaş Desenlerinin İncelenmesi", Sanat Tarihi Yıllığı VI, İstanbul, 1975, s. 125, Desen 17, res. 18.

⁷ E. Petrasch, Die Türkenbeute, Karlsruhe, 1970, res. 49. Türk işlemlerinde görülen benzer naturalist motifler için, M. Gönül, Türk Elisheri Sanatı (XVI.-XIX. Yüzyıl), Ankara, 1975. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Sanat Dizisi 13.

⁸ K.-H. Erdmann, Orientteppiche 16.-19. Jahrhundert, Bildkataloge des Kestner-Museums, Hannover, 1966, s. 37, res. 28. Kilimin sadece bir kısa tarafında eşit olmayan büyüklükteki köşe madalyonlarının kalıntısı görülmektedir.

Diğer bir kilim de Berlin Dahlem Museumda İslâm eserleri kısmının deposunda bulunmaktadır. Zemin ve bordüründeki çiçek desenlerinde gene 18. yüzyıl Türk işlemlerini hatırlatan bir görünüş vardır. Kilim 19. yüzyıla tarihlenmekte ve gene Balkanlar'da, Besarabya işi olarak kabul edilmektedir⁹ (Resim 26).

Bu iki örnekten anlaşılacağı gibi bu tür kilimlerin Balkanlar üzerine de uzanan bir etkisi olmuştur. Çünkü, bugün dahi birçok Balkan memleketlerinin kilimlerinde Türk halk sanatının kilim desenleri yaşatılmaktadır.

III

Naturalist çiçek motifli kilimlerden, araştırmalarla yeni örnekler bulmak mümkündür. Yeni buluntular, bu yeni grubu daha da çeşitlendirecek ve Türk kilim sanatını zenginleştirecektir.

Türk kilim sanatında Osmanlı saray sanatı üslûbuna bağliyerek tanıttığımız bu yeni grubun epeyce zengin birkaç çeşidinin birden, Divriği Ulu Camiinde bulunması dikkat çekicidir. Sivas ve yöresi Türk halk sanatının en zengin kilim örneklerinin bulunduğu bir bölgedir. Ananevî kilim tekniğinin yepyeni bir desen anlayışına bu kadar başarılı uygulanmasının nedeni ustaların bu tekniğe hâkimiyetidir. Belki de saray nakkaşhanesinde, nakkaşlar tarafından hazırlanan desenler, buraya gönderilmiş ve bölgenin mahir ustaları tarafından dokunmuştur. Günümüze kalan bu bir kısmı da, Divriği Ulu Cami'inin muhteşem mekânını asırlardan beri süslemektedir. Bugün bu caminin, bir müzenin en değerli eserleri olarak teşhir edilmeye lâyık halı ve kilimleri toplanarak muhafaza altına alınmıştır. Dileğimiz, bu eserlerin açılacak bir müzede, bir an önce değerlendirilmesidir¹⁰.

⁹ Kilim 1.10×3.20 m. ebadında olup tamamen yündendir. Envanter no. I.45/59. Bu resmi bana yollamak ve neşretmeme müsaade etmek lütfunda bulunan Berlin-Dahlem, Museum für Islamische Kunst yetkililerine teşekkür ederim.

¹⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğünce, bu camideki tarihi değerleri olan halı ve kilimleri tespit etmek için yollanan, uzmanlarından Sayın Bayan Belkıs Acar'ın bu kilimleri seçimindeki başarısını takdirle anmak isterim.

Divriği Ulu Camiindeki halı ve kilimlerin, Divriği halkının haklı isteğine uyularak, Divriği'de açılacak bir müzede teşhir edilmesi yolunda çalışma ve hazırlıklar ilerlemektedir. Bu camide bulunan, konumuzu teşkil eden altı kilim torbalar içinde muhafaza edilmektedir. Ancak kilimler çok harap bir haldedir. Bir tanesi